

پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی
سال ششم، شماره پیاپی ۱۸، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۶
تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۳/۱۷
صص ۱-۱۶

فرا تحلیل رابطه بین طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی با تأکید بر متغیر تعدیل‌گر قومیت

محسن نیازی، استاد، گروه جامعه‌شناسی دانشگاه کاشان، ایران

بهروز بهروزیان، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه کاشان، ایران*

ایوب سخایی، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه کاشان، ایران

سعید حسینی‌زاده آرانی، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه کاشان، ایران

چکیده

باتوجه به رشد تحقیقات در حوزه علوم انسانی و اجتماعی تسلط بر تمام ابعاد یک مسئله تاحدزیادی امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین، محققان به انجام تحقیقات ترکیبی روی آورده‌اند که عصاره تحقیقات موجود در یک موضوع خاص را به روشی منظم برای آنها فراهم می‌کند؛ از این رو، هدف از پژوهش حاضر، به‌کارگیری روش فرا تحلیل برای تحلیل و ترکیب نتایج مطالعات انجام‌شده درباره ارتباط طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی است. برای انجام فرا تحلیل حاضر ۱۴ پژوهش مرتبط در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۵ انتخاب شده‌اند که هدف آنها ارزیابی ارتباط میان طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی بوده است. همچنین، این پژوهش‌ها به روش پیمایشی و با به‌کارگیری ابزار پرسش‌نامه در جوامع آماری متفاوت و برحسب سنجه‌های پایا انجام شده‌اند. در گام نخست ارزیابی پژوهش‌های منتخب، فرضیات همگنی و سوگیری‌نکردن انتشار بررسی شده است که یافته‌ها ناهمگنی اندازه اثر و سوگیری‌نکردن انتشار مطالعات مدنظر را نشان می‌دهد. در مرحله دوم نیز ضریب اندازه اثر و نقش تعدیل‌کنندگی متغیر سال پژوهش و قومیت با به‌کارگیری نسخه دوم نرم‌افزار CMA ارزیابی شده است. نتایج نشان می‌دهد اندازه اثر طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی معادل ۰/۳۸ است که برحسب نظام تفسیری کوهن، این میزان تأثیر در حد متوسط ارزیابی می‌شود. همچنین، با در نظر گرفتن قومیت به صورت متغیر تعدیل‌کننده، ضریب اندازه اثر برای اقوام آذری معادل ۰/۴۸۱ و بیشتر از عرب‌ها با ۰/۳۶۳، لرها با ۰/۳۳۴ و کردها با ۰/۳۳۰ ارزیابی شده است. در مجموع، طبق نتایج پژوهش طایفه‌گرایی با تعدیل‌گری قومیت و گذر زمان تأثیر متفاوتی بر میزان نزاع دسته‌جمعی می‌گذارد.

واژه‌های کلیدی: فرا تحلیل، طایفه‌گرایی، نزاع دسته‌جمعی، اندازه اثر، متغیر تعدیل‌گر قومیت.

مقدمه و بیان مسأله

انسان‌ها در طول تاریخ حیات اجتماعی خود، براساس زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی، وضعیت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ارزش‌های حاکم بر جامعه و همچنین، ارزش‌های حاکم بر اندیشه و تفکر افراد با انواع گوناگونی از رویارویی‌ها و تقابلات مثبت و منفی، گروهی و بین گروهی مواجه بوده‌اند (میرفردی و صادق‌نیا، ۱۳۹۱: ۴۲). به عبارت دیگر، ساختار اجتماعی در انتخاب فعالیت انسانی بسیار مؤثر است (نیازی و عشایی، ۱۳۹۴: ۵۵).

در جوامع سنتی بسته به نوع فرهنگ و محیط، ساختارهای متفاوتی وجود دارد که بر پیوند خونی و خویشاوندی استوار و یک اجتماع کلی با اجزای متفاوت است. در سطح فرد، پیوند خونی میان افراد و در سطوح بالاتر پیوند قومی و سیاسی برقرار است (مجتهدزاده، ۱۳۹۲: ۵۷-۵۸). در این جوامع، افراد به شدت متأثر از ساختار اجتماعی هستند؛ به طوری که افراد یا گروه‌های انسانی (تیره، اقوام و ملت‌ها) در جابه‌جایی‌های افقی و عمودی خود، آگاهانه یا ناآگاهانه، پیوسته در حفظ اصل یا بازگشت به اصل می‌کوشند (سجادیان و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۰). بنا به نظر برخی از دانشمندان، ایران جامعه‌ای چندقومی است که حدود ۵۰ درصد از شهروندان آن غیرفارس هستند (مقصودی، ۱۳۸۰: ۱۶). حضور و زندگی قومیت‌های مختلف چون فارس‌ها، آذری‌ها، کردها، بلوچ‌ها، ترکمن‌ها، عرب‌ها و لرها (که هرکدام از طوایف و قبایل زیادی تشکیل شده‌اند) در جوار یکدیگر و در چارچوب جغرافیای سیاسی واحد، بیانگر تنوع فرهنگی قومی جامعه ایران است که در مقایسه با بیش از ۲۰۰ کشور با واحد جغرافیای سیاسی فعلی جهان، به طور نسبی از بیشترین تکثر برخوردار است (حسینی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۳۰). این تنوع قومیتی با عناصر و مؤلفه‌های (تیره و طوایف) بین آنان پیوند یا گسست ایجاد کرده است؛ چنان‌که احساس طایفه‌گرایی و خویشاوندگرایی در میان طیفی وسیعی از جمعیت کشور کتمان‌ناپذیر است.

تردیدی نیست که خواستگاه علل بسیاری از وقایع و رخدادها در جامعه ناشی از وجود خرده‌فرهنگ‌هایی است که هم‌عرض و هم‌سو با فرهنگ ملی رشد و توسعه نیافته‌اند؛ بلکه به دلیل تأثیرپذیری از نظام طایفه‌ای در بستر اجتماعی خود و در درون مرزهای جغرافیایی با ویژگی‌های ژئوفیزیکی خاص و منحصر مانده است (اسدپور و درستی، ۱۳۹۲: ۵۸).

بیشتر جامعه‌شناسان نقش ساختارهای اجتماعی و فرهنگی را در بروز کج‌روی اجتماعی با اهمیت دانسته‌اند. ساختار اجتماعی حاکم بر جامعه نقش مهمی در گرایش به خشونت و پرخاشگری دارد و گروه را به تحقق بعضی اهداف وامی‌دارد؛ به طوری که نزاع دسته‌جمعی یکی از معضلات جوامع سنتی است که در مناطق ایلی و قبیله‌ای بیشتر به چشم می‌خورد و با ضرب و جرح و حتی گاهی کشت و کشتار همراه است. به عبارت دیگر، نزاع و درگیری دسته‌جمعی برخاسته از سنت، فرهنگ و طبیعت جامعه است؛ چنان‌که افراد هر جامعه‌ای برای رسیدن به خواسته‌های قانونی یا غیرقانونی خود، فامیل و طایفه خود را برای هر نزاع جمعی روانه می‌کنند (خیال‌پرستان، ۱۳۸۸: ۲۱) و براساس آمار و اخبار، این امر همه‌ساله تعدادی قربانی می‌گیرد (میرسادرو و مرتضی، ۱۳۹۱: ۸).

طی سال‌های ۷۶ تا ۸۰ جمعاً ۳۰۲۹۹ مورد نزاع غیرمسلحانه در کشور ثبت شده است که در این نزاع‌ها ۶۶۰ نفر کشته و ۲۷۶۳۳ نفر مجروح شده‌اند. همچنین، در این رابطه ۶۷۶۲۳ نفر نیز دستگیر و به مقامات قضایی تحویل داده شده‌اند. بیشترین نزاع دسته‌جمعی غیرمسلحانه مربوط به سال ۷۷ و بیش‌ترین کشته و مجروح مربوط به سال ۸۰ بوده است (عبداللهی و همکاران، ۱۳۸۳: ۹۹). در سال ۹۰ میزان جرم نزاع و درگیری جمعی شهر خوی ۱۲۱۲ مورد بوده است که در سال ۱۳۹۱ به ۱۵۴۷ مورد افزایش یافته، یعنی ۲۸ درصد رشد داشته است. همچنین، در ۵ ماه اول سال ۱۳۹۰ این آمار ۷۱۵ مورد بوده و در ۵ ماه اول سال ۱۳۹۲ به ۷۵۰ مورد رسیده، یعنی ۵ درصد افزایش داشته است (واحدی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۹).

پژوهش‌های انجام‌شده ضرورت دارد و این فراتحلیل، باید با نگرشی جامع و منسجم وضع موجود، موضوع، عوامل و پیامدها و کاستی‌های حوزه پژوهش را شناسایی کند. براین اساس، با فرض اجرای پژوهش‌های نسبتاً کافی در حوزه طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی سعی شده است تمام پژوهش‌های مربوط، گردآوری و نتایج آنها تحلیل شود. به بیان ساده‌تر، باتوجه‌به تأثیر ویژگی‌های موضوع پژوهش (نگرش پژوهشگر و انواع شاخص‌های اندازه‌گیری طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی) فراتحلیل رابطه طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی را بر رابطه این دو متغیر بررسی می‌کند.

مروری بر مبانی نظری

برای فراهم کردن زمینه پژوهش و آمادگی برای مطالعه و گردآوری داده‌ها و تحلیل نتایج، ضروری است مبانی نظری مرتبط با موضوع مدنظر قرار گیرد. در این بخش، ابتدا مفاهیم طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی به صورت متغیرهای مستقل و وابسته ارزیابی شده و سپس رابطه بین این دو مفهوم در قالب رویکردهای نظری تشریح شده است.

طایفه‌گرایی

طایفه جزء اصلی شاکله ساختار ایل است. درحقیقت، طایفه عنوانی قومی سیاسی است که در سازمان اجتماعی ایلی شامل گروه کثیری از افراد است که عواملی مانند هم‌خونی، پیوند نسبی، پیوند سببی، هم‌جواری و هم‌پیمانی میان آنها پیوندی عمیق و نیز همبستگی جمعی شدیدی به وجود آورده است. اعضای هر طایفه جد و نیای مشترک خود را یک نفر می‌دانند؛ چنان‌که تمام اعضای طایفه که جمعیت آن گاه به چند ده هزار نفر می‌رسد، ممکن است با هم نیای واحد مشترک داشته باشند (سریر القلم، ۱۳۸۶: ۵۷-۵۸). طایفه‌گرایی نیز رفتاری است که براساس آن، فرد فرهنگ و گروه خود را بهتر و برتر از دیگران می‌داند و به هنگام ارزیابی جامعه دیگر، فرهنگ خود را معیار و مبنای قضاوت قرار می‌دهد (نیازی و عشایری، ۱۳۹۴: ۶۵). به

در سال ۹۳ طبق آمارهای سازمان پزشکی قانونی ۵۹۰ هزار پرونده نزاع راهی پزشکی قانونی شده‌اند؛ یعنی روزانه ۱۶۰۰ پرونده نزاع منجر به جرح در این سازمان تشکیل می‌شود. هر ساعت ۶۶ نفر با هم درگیر می‌شوند که ۴۰۱ هزار و ۶۳۷ پرونده مربوط به نزاع مردان و ۱۶۵ هزار و ۶۷۸ مورد مربوط به نزاع زنان هستند و این میزان، در استان‌های بوشهر، خوزستان، سیستان، قم، کرمان، کهگیلویه و بویراحمد و مرکزی با افزایش روبه‌رو بوده است (افشانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۰). این آمار و ارقام نشان می‌دهد که نزاع و درگیری دسته‌جمعی با رشد فرهنگی و اقتصادی جوامع انسانی از بین نرفته است، بلکه به شکل جدید نیز رخ می‌دهد. به بیانی دیگر، بعد از گذشت این میزان دگرگونی‌های اجتماعی و تغییرات فرهنگی هنوز در گوشه‌وکنار کشورمان، آثار ناگوار پدیده‌ای به نام نزاع‌های دسته‌جمعی و درگیری‌های گروهی و قبیله‌ای مشاهده می‌شود؛ به طوری‌که هنوز خشونت و نزاع از جمله موضوعاتی است که در فرهنگ بعضی از هم‌وطنان، شاخص قدرت یا دفاع از منزلت اجتماعی و فرهنگی و حیثیت خانوادگی محسوب می‌شود (پورافکاری، ۱۳۸۳: ۳). به همین دلیل در دهه اخیر، بسیاری از پژوهشگران اجتماعی و سیاسی محور کارهای نظری و تجربی خود را حوزه طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی و تأثیر و پیامد آن در انسجام و همبستگی کشور قرار داده‌اند. بنابراین، بعد از مدتی در هر حوزه نیازمند به پژوهش و مطالعه، در صورت وجود توجه کافی جامعه علمی و اجرای طرح‌های متعدد در ابعاد و دامنه‌های مختلف، بازبینی و تحلیل مجموع پژوهش‌های انجام‌شده ضرورت دارد. در دهه اخیر، در زمینه مفاهیم طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی مطالعات متعددی در ایران انجام شده است و این مطالعات در حوزه‌های مختلف و از جوانب مستقیم و غیرمستقیم ارتباط این دو مفهوم را بررسی کرده‌اند؛ از این رو، به دلیل گستردگی مطالعات در این حوزه و رویکردهای متعدد، انجام یک فراتحلیل^۱ با ترکیب نتایج

^۱ Meta analysis

تقسیم می‌کند. در جدول (۱) برخی از نظریه‌های مرتبط با طایفه‌گرایی به‌طور خلاصه تشریح شده است.

نزاع و درگیری دسته‌جمعی

نزاع کشمکش‌ی مشهود و مستقیماً قابل رؤیت، حداقل بین دو نفر یا کشمکش‌ی بین افراد یا جمعی بر سر ارزش‌ها، ادعا، وضعیت، قدرت یا منابع کمیاب است که در آن، گروه درگیر در نزاع از برتری ارزش یا ادعاهای خود حمایت می‌کنند. به‌زعم مرتون و نیزبت^۶، وضعیتی که به بی‌سازمانی اجتماعی در جامعه منجر می‌شود، در درجه نخست به‌دلیل فروپاشی هنجارها و توقعات و در وهله دوم به‌دلیل تضاد است (شاطریان و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۱). نزاع جمعی درگیری یا دعوی است که معمولاً با انگیزه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بین عده‌ای از افراد در درون یا در بین جوامع عشایری، روستایی یا شهری به‌طور محدود یا گسترده و به‌صورت مسلحانه یا غیرمسلحانه به وقوع می‌پیوندد. این نزاع معمولاً به خساراتی مادی و معنوی منجر می‌شود و سرانجام، ممکن است به‌طور نسبی و به‌صورت رسمی یا غیررسمی تمام شود یا طبیعتاً خسارات وارده، منشأ درگیری‌های دیگری شود و تا مدت‌ها به اشکال مختلف ادامه یابد (چلبی و عبدالهی، ۱۳۷۳: ۱۳).

نزاع دسته‌جمعی یکی از مصادیق خشونت است و انطباق خاصی با نظریه‌های انحرافات دارد. از جمله نظریه‌های جامعه‌شناسی که در ارتباط با مسئله نزاع مطرح است، مفهوم بی‌هنجاری (آنومی از دیدگاه دورکیم و مرتون) است. ناهنجاری^۷ متضمن فقدان، گسست، شکست یا تعارض هنجارهای مربوط به وضعیتی می‌شود که انجام امور فارغ از هرگونه هنجاری است و در آن حالت موضوعی جز اشتباه فردی و کنترل ناپذیری اشخاص باقی نمی‌ماند که این اشتها بی‌حد و حصر و اشیاع‌ناپذیر است (Vowel, 2007: 3). در این خصوص، مطابق باور اصلی دورکیم، زندگی بدون وجود الزام‌های اخلاقی یا ضرورت‌های اجتماعی تحمل‌ناپذیر

عبارتی طایفه‌گرایی الگوی ذهنی بسیار شایعی است که براساس آن، فرد فرهنگ گروه خود را برتر از دیگران می‌داند و از دیدگاه ارزش‌های اجتماعی درونی خود، درباره ارزش‌های جامعه دیگر داوری می‌کند (نوابخش و همکاران، ۱۳۸۸: ۶-۷). احساس تعلق به گروه یا طایفه‌گرایی به معنای تمایل به در نظر گرفتن روش‌های فکری و رفتاری گروه خود به‌صورت معیارهای عام است. برای این مفهوم دو وجه قائل می‌شوند: یکی تمایل فرد نسبت به درون‌گروه است که در حالت طایفه‌گرایی شدید، فرد گروه خود را بافضیلت و برتر می‌بیند و ارزش‌های گروه خود را ارزش‌های عام تلقی می‌کند و وجه دیگر آن، تمایل فرد نسبت به برون‌گروه است (یوسفی و اصغرپورماسوله، ۱۳۸۸: ۱۲۸). جیمز کلاوس^۱، طایفه‌گرایی را چنین تعریف می‌کند: طایفه‌گرایی گرایش به درست پنداشتن آداب و رسوم و رفتارهای گروه خود و... و همچنین، غلط‌پنداشتن فرهنگ دیگران است (Shaffer et al., 2006: 115). از دیدگاه اجتماعی تحلیلی چنین نگرش‌هایی پیچیدگی، نامطمئن و تردید را در محیط‌های اجتماعی و چندفرهنگی پدید می‌آورند و آن‌چنان توانایی شهروندان را در جوامع چندفرهنگی محدود می‌کنند که توانایی سازگاری با دیگران را از دست می‌دهند. علاوه بر آن، نگرش‌های خویشاوندگرایانه احساساتی مانند تعصب، بدگمانی و ناامنی را شکل می‌دهند که آنها نیز باعث می‌شوند انگیزه کمتری برای شکل‌گیری روابط با همکاران، همسایگان و دیگر اقوام ساکن در کنار هم وجود داشته باشد.

نظریه‌های تبیین‌کننده و توضیح‌دهنده طایفه‌گرایی نوپا و در حال گسترش هستند. اسمیت، پارادایم‌های قومی و قبیله‌ای را به چهار پارادایم ازلی انگاری^۲، مدرنیستی^۳، نمادپردازی قومی^۴ و دیدگاه‌های جدیدتر فرهنگ‌گرا^۵ (Smith, 2000: 21-24)

¹ Kellas

² Primordialism

³ Modernist

⁴ Ethno symbolism

⁵ Culturalist

⁶ Merton & Nisbet

⁷ Anomy

برخاسته از قواعد اخلاقی و نحوه مدیریت صحیح اجتماعی و منوط به چگونگی اعمال کنترل اخلاقی بر افراد یک جامعه است؛ از این رو، فقدان چنین ضابطه کنترلی و مدیریت اخلاقی در بروز بی‌هنجارهای اجتماعی از جمله نزاع، نقش اساسی ایفا می‌کند (نظری، ۱۳۸۶: ۹۴). مرتون، انحراف و کژرفتاری را ناشی از گسستگی و انفصال بنیادی بین هدف‌های فرهنگی و وسایل نهادی شده برای رسیدن بدان‌ها می‌داند؛ بنابراین، انحراف نه یک مسئله خاص فردی بلکه به شکل امری اجتماعی و برخاسته از ساخت اجتماعی است. توجه ویژه مرتون به فرهنگ‌ها و جوامعی است که تأکید بیش‌ازحدی بر ارزش‌ها و اهداف فرهنگی دارند و در مقابل بر اسباب وصول به آن اهداف، کمتر تأکید می‌کنند. بر این اساس، به دلیل تناسب نداشتن بین هدف و وسیله، تشکل و یکپارچگی فرهنگی به وجود نمی‌آید و بلکه حالتی از احساس بی‌هنجاری یا آنومی در آن جامعه حاکم می‌شود (حسین‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۹۹).

است و در نهایت، به شکل‌گیری پدیده آنومی یعنی نوعی احساس بی‌هنجاری منجر می‌شود که اغلب، مقدمه‌ای برای بروز کج‌روی و خودکشی است (افشانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۴). از نظر مرتون، این مفهوم به نارسایی فشارهای ساختی جامعه برای هم‌نوایی با ارزش‌های فرهنگی آن بر می‌گردد و ناگزیر به پدید آمدن انحرافات می‌انجامد. از نظر دورکیم، علت آشکار تحقق آنومی تحول شتابان اقتصادی است؛ زیرا این تحولات، نوعی بحران را در نظام ارزشی و هنجاری جامعه به دنبال دارد. بدین ترتیب، در اندیشه دورکیم، نزاع و سایر اشکال کژرفتاری‌ها معلول مکانیسم‌های معین و عوامل اجتماعی مشخص هستند. او به‌طور خاص بر روی نزاع تأکید نمی‌کند، اما آشکارا بر این اصل تأکید دارد که فقدان اجماع درباره ارزش‌های تعیین‌شده به محو و غیبت تدریجی آتوریت و ضابطه اخلاقی منجر می‌شود و جامعه، مدیریت مؤثر و کنترل اجتماعی لازم را بر فرد از دست می‌دهد. ثبات اجتماعی

جدول ۱- رویکردهای مطرح در تبیین طایفه‌گرایی

نظریه پرداز	آراء
واترز	در گروه و قبیله، مردم در خوی، خون، خاک و فرهنگ مشترک ریشه دارند، افراد بسیار شبیه هم و همواره به کل جامعه وابسته هستند و این وابستگی همبستگی قوی و محکم گروه طایفه‌ای را ایجاد و فرد را در مقابل قوم و خویشاوندان خود مسئول می‌کند؛ همچنان که طایفه فرد نیز در برابر وی مسئول شناخته می‌شوند. حفظ چنین مسئولیتی و تقویت تمایل داشتن به حفظ پیوندهای خونی به شکل‌گیری گروه کلان و قبیله‌ای منجر می‌شود.
راجرز	در جوامع عشیره‌ای اعضای یک گروه با همدیگر همسان محسوب می‌شوند. آنها نوعی هویت اجتماعی به دست می‌آورند که اعتبارش را از گروه خود کسب می‌کند. افراد با حضور در درون یک گروه مرتبط با گروه‌های بیرونی به پایگاه یا موقعیت اجتماعی بهتر تشویق و ترغیب می‌شوند.
تریاندیس	گروه‌های خودی عامل اصلی جدایی فرهنگ فردگرا و جمع‌گرا از یکدیگر است. در فرهنگ جمع‌گرا روابط گروه حالتی عمودی دارد که بر رفتارهای افراد در موقعیت‌های گوناگون، تأثیری قوی می‌گذارد. گرایش‌های جمع‌گرایانه در بین جوامع سنتی سه خصیصه دارد: تبعیت فرد از اهداف گروه، گروه خودی را به‌صورت امتداد خود دانستن و داشتن هویت گروهی قوی.
گودیکانست	به‌زعم او طایفه‌گرایی به حفظ حرمت یا خودانگاره‌های عمومی اهمیت می‌دهد و حرمت هرکس را در تعامل اجتماعی حفظ می‌کند. مهم‌ترین ویژگی‌های طایفه‌گرایی عبارت‌اند از: ۱- افزایش انسجام و همبستگی گروه خود و بی‌توجهی به رعایت انصاف و عدالت درباره اعضای گروه غیرخودی و ۲- تقویت احساس بیگانگی و پیوند با گروه غیرخودی.
ماکوس و کیتایاما	در طایفه‌گرایی بر ضرورت وجود هرم ساخت یافته قدرت، تقدم جمع بر فرد، هویت جمعی و هماهنگی گروهی همراه با سلسله‌مراتب تأکید می‌شود.

فرهنگ جمع‌گرا رفتارها به‌طور وسیعی به‌وسیله هنجارهای درون‌گروه ضابطه‌مند شده است. هم‌نوایی و حفظ آبرو ویژگی مهمی در فرهنگ جمع‌گرا است. درون‌گروه عامل هم‌نوایی در عقیده است و کسی که با آن هم‌عقیده نیست، برون‌گروه است (عشایری و ایمانی‌جاجرمی، ۱۳۹۲: ۵۱). جمع‌گرایان تمایل دارند گروه‌ها را به‌صورت واحد اساسی تحلیل جامعه تصور کنند. اعضای فرهنگ جمع‌گرا یک عمل خشونت‌آمیز را از جانب یک قدرت درون‌گروه بیشتر تحمل می‌کنند تا از جانب یک عضو سطح پایین گروه یا غریبه (تریاندیس، ۱۳۸۸: ۳۲۴).

نظریه تعصب ابن‌خلدون: ابن‌خلدون در بررسی خود برای بازبینی علل و جمعیت پوشش‌های تاریخی، چگونگی ظهور و پیدایش یک تمدن و فرهنگ و به‌ویژه تفاوت‌های فرهنگی، دگرگونی‌های اجتماعی و عوامل نفوذی، به نقش تعصبات و عصبیت به‌طور ویژه توجه کرده است. گروه‌هایی که همواره از ترس تهاجم اقوام بیگانه در دل هراس دارند، به‌ناچار نسبت به اعضای داخل گروه خود، احساس تعصب مفرطی دارند و به همین علت نسبت به یکدیگر کاملاً احساس مسئولیت می‌کنند. او معتقد است که تضادهای برون‌گروهی به انسجام گروهی منجر می‌شود و این انسجام، به عمیق‌تر شدن هرچه بیشتر عصبیت می‌انجامد. به باور او تعصب، از راه پیوند و وابستگی خاندان‌ها به یکدیگر یا مفهوم مشابه آن حاصل می‌شود؛ زیرا پیوند خویشاوندی به‌جز در مواردی که بیشتر طبیعی است، زمانی حاصل می‌شود که بر گروه ستم شود یا در معرض خطر واقع شود. یکی از موارد این پیوند، نشان‌دادن غرور قوی نسبت به نزدیکان و خویشاوندان است و این امر در بشر یک عاطفه و احساس طبیعی است. ابن‌خلدون معتقد است که تضادهای برون‌گروهی با رشد عصبیت درون‌گروهی نیز بیشتر می‌شود و سرانجام افراد یک قوم انسجام و قدرت بیشتری می‌یابند که این امر، انسجام درون‌گروهی و قدرتمند شدن نخبگان را به همراه دارد. بنابراین، با قدرت گرفتن این جوامع، خیال ساکنان آنان از خطر دشمنان و به‌ویژه خطرات خارجی راحت می‌شود، در نتیجه، انسجام کارکردی با زوال عصبیت کاهش می‌یابد و فساد در جامعه شکل می‌گیرد

یکی از موارد و عوامل مهم در گرایش افراد به نزاع، مشاهده این پدیده و یادگیری آن است که تجربه عینی نزاع نامیده می‌شود. تجربه عینی نزاع براساس تئوری یادگیری اجتماعی تفسیر می‌شود. طبق تئوری یادگیری اجتماعی باندورا رفتارهای ناهنجار، مثلاً گرایش به نزاع‌های فردی و دسته‌جمعی زائیده یادگیری اجتماعی هستند (محسنی‌تبریزی، ۱۳۸۳: ۱۲۶-۱۲۳). مشاهده رفتار ناهنجار محرکی برای افراد است تا به روش غیرمعمول رفتار کنند. توجه به این نکته مهم است که کودکان مشاهده‌گر رفتار ناهنجار، خود را محدود به تقلید صرف نمی‌کنند و این امر دلالت بر آن دارد که تأثیر یک نمونه، تعمیم پیدا می‌کند. درنهایت، باندورا و همکارانش نشان داده‌اند که کودکانی که شاهد پرخاشگری بوده‌اند، بیشتر از کودکانی که در معرض چنین مشاهده‌ای قرار نداشته‌اند، به اعمال ناهنجار دست زده‌اند (ربانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱۰).

طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی

نزاع دسته‌جمعی معمولاً در مناطقی به وقوع می‌پیوندد که ساختار اجتماعی و قبیله‌ای دارند و روحیه همکاری در آنها زیاد است. بنابراین، نزاع دسته‌جمعی متأثر از نوع زندگی، خانواده، عشیره و قبیله و میزان وابستگی افراد به ساختار اجتماعی، ارزش‌ها و اعتقادات و... است. به‌زعم تونگ (2009) در طوایفی که ناهمگون‌تر هستند، احتمال بیشتری وجود دارد که افراد خشن‌تر باشند. در جوامع جمع‌گرا یکی از مهم‌ترین تمایزات موجود درباره افراد این است که یک شخص، بخشی از یک درون‌گروه یا برون‌گروه است. فرهنگ جمع‌گرایی به تمایز «مایی» در مقابل «آنهايي» تأکید دارد (میرزایی، ۱۳۸۴: ۱۷۶). در جمع‌گرایی عمودی برخلاف نوع افقی مردم بر وحدت درون‌گروه تأکید دارند؛ به‌طوری‌که اهداف و شخصیتشان را برای جستجوی اهداف درون‌گروه خود فدا می‌کنند و از رقابت درون‌گروهی یا برون‌گروهی دفاع می‌کنند. اگر اقتدار درون از آنها بخواهد که به شیوه‌ای عمل کنند که نفع درون‌گروه حاصل نشود و درنهایت برای آنها ناخوشایند باشد، آنها به اقتدار گروه تن می‌دهند و آن را تأیید می‌کنند. در

(اسدپور و درستی، ۱۳۹۲: ۶۵-۶۴).

نظریه هویت جمعی و درون‌گروه - برون‌گروه

در این زمینه، یکی از نظریات مشهور نظریه هویت اجتماعی تا جفل و ترنر است که برای تبیین تضاد بین‌گروهی از نظریه هویت اجتماعی (جمعی) یا الگوی گروه حداقلی استفاده می‌کنند. در این نظریه، تأکید بر حضور مقوله‌بندی‌های اجتماعی، نظام‌های سلسله‌مراتبی، هویت‌های گروهی و گروه‌بندی‌های درون‌گروه - برون‌گروه، به صورت زمینه‌نگرش‌های خصومت‌آمیز است. این نظریه، برای تبیین گرایش به نزاع جمعی با مقوله‌بندی‌های میزان طایفه‌گرایی خویشاوندی مثل هویت‌های جمعی طایفه‌ای، تیره‌ای و خانوادگی بخوبی تفسیر می‌شود که این هویت‌ها از خصوصیات جامعه مدنظر هستند. آنها افراد را به دو گروه در وضعیت کاملاً مساوی (بدون تضاد منافع و خصومت از قبل موجود) تقسیم می‌کنند و صرفاً افراد از وجود درون‌گروه تصادفی خود آگاهی دارند و آنچه نتیجه می‌گیرند، نگرش مثبت افراد نسبت به درون‌گروه خود است. مشاهدات و نتایج کاملاً معتبر این است که مقوله‌بندی بین‌گروهی و جزئی موقت در موقعیت خاص به خویش‌گرایی و تبعیض علیه برون‌گروه منجر می‌شود (Tajfel & Turner, 2007: 56).

روش‌شناسی پژوهش

مقاله حاضر از نظر هدف کاربردی است و به دلیل به‌کارگیری روش فراتحلیل و باتوجه به ماهیت داده‌ها در زمره پژوهش‌های کمی قرار می‌گیرد. جامعه مدنظر، پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه ارتباط بین طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی است و باتوجه به اینکه بیشترین تحقیقات در دهه اخیر انجام شده‌اند، دامنه پژوهش از سال ۱۳۸۵ تا پایان پاییز سال ۱۳۹۵ است. این جامعه، به طور دقیق‌تر شامل پایان‌نامه‌ها و مقالات منتشرشده در مجلات و نشریات معتبر داخلی چون مگ‌ایران، نورمگز، مطالعات جهاد دانشگاهی، و... است. تعداد کل مقالات تا قبل از مرحله غربال اصلی ۱۸ عدد بوده است. در

این فراتحلیل، نتایج پژوهش‌هایی مطالعه شده است که از لحاظ روش‌شناختی شرایط لازم را احراز کرده باشند؛ یعنی از مقالات شامل ملاک درون‌گنجی^۱ استفاده شده است. معیارهای درون‌گنجی این پژوهش عبارت‌اند از: ۱- پژوهش در ایران انجام شده باشد، ۲- در پژوهش مربوط، طایفه‌گرایی (خویشاوندگرایی، درون و برون‌گروه و...) به صورت متغیر مستقل و نزاع دسته‌جمعی به شکل متغیر وابسته به کار رفته باشد و ۳- پژوهش باید اطلاعات لازم برای استخراج عملی اندازه اثر (قوت رابطه) را ارائه کرده باشد. در این پژوهش، انتخاب نمونه در مرحله نخست براساس معیارهای درون‌گنجی و در مرحله دوم، براساس وجود فرضیه مشابه انجام شده است. همچنین، این فرضیه عبارت است از: رابطه گرایش به طایفه‌گرایی با نزاع دسته‌جمعی که در ۱۴ مقاله به آن اشاره شده است. اطلاعات هر یک از مطالعات، کدبندی و برای مرحله بعدی در نرم‌افزار CMA2 وارد شده، سپس اندازه اثر^۲ محاسبه شده است. روش اصلی فراتحلیل مبتنی بر ترکیب نتایج است که معمولاً پس از تبدیل آماره‌ها به شاخص r و برآورد آن استفاده می‌شود. برای تحلیل استنباطی داده‌ها نیز ابتدا فرضیات فراتحلیل بررسی شده، به طوری که به کمک نمودار قیفی^۳ و روش رگرسیون خطی اگر خطای انتشار^۴ و با آزمون Q ناهمگونی^۵ مطالعات ارزیابی شده است. سپس باتوجه به ناهمگونی بین مطالعات استفاده‌شده، از مدل آثار تصادفی^۶ برای ترکیب نتایج و رسیدن به اندازه اثر استفاده شده است که در این مدل، تغییرات پارامتر در بین مطالعات نیز در محاسبات در نظر گرفته می‌شود. بنابراین، در وضعیت ناهمگونی نتایج حاصل از یک مدل با آثار تصادفی قابلیت تعمیم بیشتری نسبت به یک مدل با آثار ثابت دارد. برای تفسیر نتایج از سیستم تفسیری کوهن^۸ بهره گرفته شده و در

¹ Inclusive criteria² Effect size³ Funnel plot⁴ Egger, s linear regression method⁵ Publication bias⁶ Q tset for heterogeneity⁷ Random effect model⁸ Cohen

جدول (۲) خلاصه اطلاعات مربوط به مطالعات مختلف شده است.
درباره رابطه بین طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی نمایش داده

جدول ۲- خلاصه اطلاعات جمع‌آوری شده

ردیف	محقق و سال	حجم نمونه	جامعه آماری	r	نمونه‌گیری
۱	شاطریان و همکاران (۱۳۹۴)	۲۷۰	اهر	۰/۵۵	تصادفی
۲	بیاد و همکاران (۱۳۹۳)	۱۰۰	کهگیلویه	۰/۳۳۵	تصادفی
۳	گل مرادی (۱۳۹۳)	۳۰۹	خرم‌آباد	۰/۲۴	طبقه‌ای
۴	عشایری و همکاران (۱۳۹۳)	۲۹۱	اردبیل	۰/۳۷	تصادفی
۵	عشایری و ایمانی (۱۳۹۲)	۳۰۰	مشکین شهر	۰/۷۰	طبقه‌ای
۶	باقرزادگان و میرزایی (۱۳۹۲)	۴۵	سنندج	۰/۶۶	تصادفی
۷	شریعتی و همکاران (۱۳۹۱)	۱۴۰	خدابنده	۰/۲۰۴	تصادفی
۸	احمدی و الوند (۱۳۹۱)	۱۶۵	غرب کشور	۰/۱۹۴	طبقه‌ای
۹	اسدی و درستی (۱۳۹۱)	۱۷۲	کهگیلویه	۰/۲۹	خوشه‌ای
۱۰	میرفردی و همکاران (۱۳۹۰)	۳۹۵	بویراحمد	۰/۳۸	خوشه‌ای
۱۱	حسین‌زاده و همکاران (۱۳۹۰)	۳۸۴	اهواز	۰/۳۶۳	طبقه‌ای
۱۲	رضایی‌کلواری و بحرینی (۱۳۸۹)	۴۱۴	لردگان	۰/۳۸۷	سه‌می‌ای
۱۳	ربانی و همکاران (۱۳۸۸)	۳۸۴	ایلام	۰/۲۸۹	طبقه‌ای
۱۴	نظری و امینی (۱۳۸۷)	۱۶۰	ایلام	۰/۲۸۸	طبقه‌ای

جدول ۳- خلاصه اطلاعات مربوط به فراتحلیل بر روی پژوهش‌های نمونه

ردیف	محقق و سال	اندازه اثر	حد کم	حد زیاد	Z-Value	P-Value
۱	شاطریان و همکاران (۱۳۹۴)	۰/۵۵	۰/۴۶۱	۰/۶۲۸	۱۰/۱۰۴	۰/۰۰۱
۲	بیاد و همکاران (۱۳۹۳)	۰/۳۳۵	۰/۱۴۸	۰/۴۹۹	۳/۴۳۲	۰/۰۰۱
۳	گل مرادی (۱۳۹۳)	۰/۲۴	۰/۱۳۲	۰/۳۴۲	۴/۲۸۲	۰/۰۰۱
۴	عشایری و همکاران (۱۳۹۳)	۰/۳۷	۰/۲۶۶	۰/۴۶۵	۶/۵۹۲	۰/۰۰۱
۵	عشایری و ایمانی (۱۳۹۲)	۰/۷۰	۰/۶۳۷	۰/۷۵۴	۱۴/۹۴۷	۰/۰۰۱
۶	باقرزادگان و میرزایی (۱۳۹۲)	۰/۶۶	۰/۴۵۵	۰/۷۹۹	۵/۱۳۸	۰/۰۰۱
۷	شریعتی و همکاران (۱۳۹۱)	۰/۲۰۴	۰/۰۳۵	۰/۳۵۰	۲/۴۲۲	۰/۰۱۵
۸	احمدی و الوند (۱۳۹۱)	۰/۱۹۴	۰/۰۴۲	۰/۳۳۷	۲/۵۰۱	۰/۰۱۲
۹	اسدی و درستی (۱۳۹۱)	۰/۲۹	۰/۱۴۷	۰/۴۲۱	۳/۸۸۱	۰/۰۰۱
۱۰	میرفردی و همکاران (۱۳۹۰)	۰/۳۸	۰/۲۹۲	۰/۴۶۱	۷/۹۲۱	۰/۰۰۱
۱۱	حسین‌زاده و همکاران (۱۳۹۰)	۰/۳۶۳	۰/۲۷۲	۰/۴۴۷	۷/۴۲۴	۰/۰۰۱
۱۲	رضایی‌کلواری و بحرینی (۱۳۸۹)	۰/۳۸۷	۰/۳۰۲	۰/۴۶۶	۸/۲۷۷	۰/۰۰۱
۱۳	ربانی و همکاران (۱۳۸۸)	۰/۲۸	۰/۱۸۵	۰/۳۷۰	۵/۶۱۵	۰/۰۰۱
۱۴	نظری و امینی (۱۳۸۷)	۰/۲۸۸	۰/۱۳۱	۰/۴۱۷	۳/۶۰۵	۰/۰۰۲
	آثار ترکیبی ثابت	۰/۳۸۵	۰/۳۵۷	۰/۴۱۳	۲۳/۹۸۹	۰/۰۰۱
	آثار ترکیبی تصادفی	۰/۳۸۳	۰/۲۹۵	۰/۴۶۵	۷/۹۴۴	۰/۰۰۱

وضعیت، باید از متغیرهای تعدیل‌گری برای مشخص کردن علت تفاوت واریانس استفاده کرد.

جدول ۴- نتایج حاصل از آزمون Q

شاخص آماری	مقدار آزمون (Q)	درجه آزادی (Df)	سطح معناداری (P-Value)	I-Squared (I^2)
نتایج	۱۱۲/۱۷۸	۱۳	۰,۰۰۱	۸۸/۴۱۱

بررسی فرض سوگیری انتشار

بخش دیگر فرایند فراتحلیل بررسی خطای انتشار است. به بیان دیگر، یکی از مشکلاتی که موجب می‌شود اعتبار نتایج فراتحلیل مخدوش شود، دسترسی نداشتن محقق به تمام مطالعاتی است که در فاصله زمانی خاص درباره موضوع مدنظر انجام شده‌اند. برای بررسی این فرض، از نمودار کیفی و روش رگرسیونی اگر استفاده شده که نتایج بررسی این فرض، به کمک روش‌های مختلف در این قسمت ارائه شده است.

نمودار کیفی

معمول‌ترین و ساده‌ترین روش شناسایی سوگیری انتشار، استفاده از یک نمودار پراکندگی دوبعدی به نام نمودار کیفی است که در آن، اثر مداخله برآوردشده از هر مطالعه در مقابل اندازه نمونه آن مطالعه رسم می‌شود. اگر سوگیری انتشار وجود نداشته باشد، انتظار این است که نمودار متقارن باشد و با افزایش اندازه نمونه، مقدار پراکندگی حول اندازه اثر مداخله کاهش یابد.

این جدول نشان‌دهنده اندازه اثر درخصوص رابطه بین طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی با فاصله اطمینان ۹۵ درصد در هرکدام از پژوهش‌های انتخاب‌شده است. اندازه اثر، نشان‌دهنده میزان یا درجه حضور پدیده‌ها در جامعه و برابر با نسبت سطح معناداری به شاخصی از حجم نمونه است. در پژوهش‌های مدنظر، بیشترین اندازه اثر مربوط به مطالعه چهارم (عشایری و ایمانی جاجرمی) و کمترین مقدار اندازه اثر، مربوط به مطالعه هشتم (احمدی و الوند) است.

نتایج

در این قسمت ابتدا مهم‌ترین پیش‌فرض‌های فراتحلیل (همگن بودن مطالعات انجام‌شده و بررسی خطای انتشار در میان مطالعات) بررسی خواهد شد.

بررسی فرض همگنی مطالعات انجام‌شده

برای تعیین مدل نهایی و اطمینان از وجود متغیرهای تعدیل‌کننده، آزمون‌های ناهمگنی انجام شده است که نتایج آن در جدول شماره ۴ مشاهده می‌شود. در این آزمون به شرط وجود ناهمگنی معنادار، مدل تصادفی انتخاب و در بررسی‌ها فرض می‌شود که ماهیت روابط بین متغیر مستقل و وابسته، از متغیر تعدیل‌کننده تأثیر می‌پذیرد. مطابق مطالب جدول، براساس نتایج حاصل از آزمون ($Q = 112/178, P < 0.01$) باید گفت با اطمینان ۹۹ درصد، فرض صفر مبنی بر همگن بودن مطالعات انجام‌شده رد و فرض ناهمگونی میان پژوهش‌ها تأیید می‌شود. از این گذشته، شاخص مجذور I مؤید این مطلب است که حدوداً ۸۸ درصد از پراکنش‌ها واقعی و ناشی از کل مطالعات حاضر و ناهمگنی آنها است؛ بنابراین، تلفیق آنها با مدل اثر ثابت موجه نیست و برای ترکیب نتایج، باید از مدل اثر تصادفی استفاده کرد. در واقع، این آزمون به ما می‌گوید که رابطه بین طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی از لحاظ ویژگی‌ها و مشخصات مطالعات بشدت متفاوت‌اند و در این

نتایج روش رگرسیون خطی اگر

در نبود سوگیری انتشار انتظار می‌رود در تحقیقات کوچک اثر استاندارد کوچک و در تحقیقات بزرگ، اثر استاندارد بزرگ مشاهده شود. این حالت خط رگرسیونی را ایجاد می‌کند که برشی از خط رگرسیون اصلی است. اگر برش خط رگرسیونی با سطح مدنظر تفاوت داشته باشد، علت آن ممکن است سوگیری انتشار باشد. نتایج حاصل از بررسی روش رگرسیون خطی اگر، برای بررسی سوگیری انتشار در جدول شماره ۵ شرح داده شده‌اند.

جدول ۵- نتایج حاصل از بررسی روش رگرسیون خطی اگر

سطح معناداری (P-Value)		t-Value	خطای استاندارد (SE)	برش (B)	شاخص آماری
یک	دو				
دامنه	دامنه	۰/۰۸۷	۳/۱۶۰	۰/۲۷۵	نتایج
۰/۹۳۳	۰/۴۶۵				

براساس نتایج رگرسیون خطی اگر، برش برابر با ۰/۲۷۵ و فاصله اطمینان ۹۵ درصد، برابر با ۰/۰۸۷ است. به دلیل آنکه مقدار P یک دامنه ۰/۴۶۵ و دو دامنه ۰/۹۳۳ است، فرض صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و سوگیری نداشتن انتشار تأیید می‌شود.

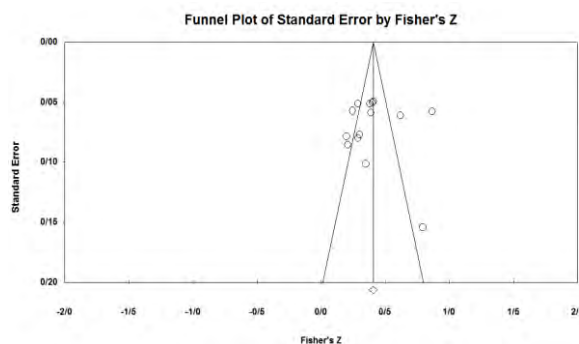
جدول ۶- نتایج حاصل از اندازه اثر مطالعات رابطه بین طایفه‌گرایی با نزاع دسته‌جمعی

P-Value	Z-Value	حد زیاد	حد کم	اندازه اثر (r)	تعداد مطالعات	پرسش
۰/۰۰۱	۷/۹۴۴	۰/۴۶۵	۰/۲۹۵	۰/۳۸۳	۱۴	رابطه بین طایفه‌گرایی با نزاع دسته‌جمعی

باید گفت طایفه‌گرایی به میزان متوسطی بر نزاع دسته‌جمعی تأثیر دارد.

جدول ۷- مدل کوهن، نظام تفسیر اندازه اثر ناشی از فراتحلیل

D	R	اندازه اثر
۰/۲	۰/۱	کم
۰/۵	۰/۳	متوسط
۰/۸	۰/۵	زیاد

شکل ۱- نمودار کیفی برای بررسی خطای انتشار

از نظر تفسیری در نمودارهای کیفی شکل، مطالعاتی که خطای استاندارد کمی دارند و در بالای قیف جمع می‌شوند سوگیری انتشار ندارند؛ اما هرچه مطالعات به سمت پایین قیف کشیده می‌شوند، خطای استاندارد آنها زیاد می‌شود و سوگیری انتشار افزایش می‌یابد. نتایج حاصل از نمودار کیفی وارونه، تقریباً تداعی‌کننده تقارن نسبی مطالعات انجام شده است؛ اما در این خصوص، قضاوت صریحی انجام نمی‌شود و برای اطمینان بیشتر، باید از آزمون‌های مرتبط مانند روش رگرسیونی خطی اگر استفاده کرد. در این روش، فرض صفر (H_0) بیانگر متقارن بودن نمودار کیفی و سوگیری نداشتن انتشار اطلاعات و فرض خلاف (H_1) بیانگر نامتقارن بودن نمودار کیفی و سوگیری انتشار یافته‌ها است.

اطلاعات جدول (۶) نشان می‌دهد که میانگین اندازه اثر طایفه‌گرایی (آثار ترکیبی تصادفی) بر نزاع دسته‌جمعی در این نمونه، معادل ۰/۳۸۳ است. اندازه برآوردشده در محدوده اطمینان است، براین اساس، باید گفت تأثیر طایفه‌گرایی بر نزاع دسته‌جمعی تأیید می‌شود. همچنین، گفتنی است برآورد نقطه‌ای به دست آمده ۰/۳۸۳ بر مبنای معیار کوهن (جدول ۷) نشان‌دهنده اثر قابل قبولی (متوسط) است، پس در مجموع،

جدول ۸- نتایج متارگرسیون براساس تعدیل‌گری متغیر سال انجام پژوهش

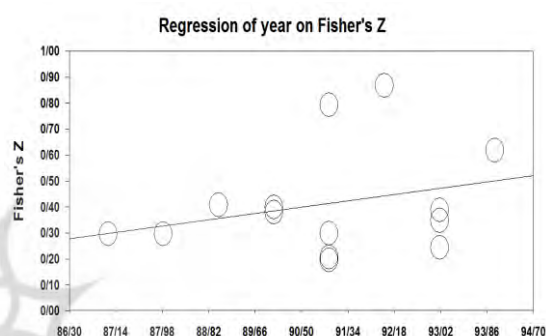
تلفیق با		
برآورد ناهمگونی		
P-Value	Df	Q
۰/۰۰۱	۱	۱۱/۲۱۵

براساس اطلاعات شکل (۲) و جدول (۸) مقدار Q به میزان ۹۹ درصد از نظر آماری معنادار است. با افزایش متغیر سال انجام پژوهش، نتایج حاصل از آزمون Q نشان‌دهنده کاهش چشمگیر مقدار Q از ۱۱۲/۱۷۸ به ۱۱/۲۱۵ و اندازه اثر افزایش یافته و معنادار است. بنابراین، متغیر گذر زمان (سال انجام پژوهش) در رابطه بین طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی نقش تعدیل‌کنندگی دارد. به بیان دیگر، با گذر زمان شدت رابطه مستقیم بین طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی بیشتر می‌شود.

ب) بررسی نقش تعدیل‌کنندگی متغیر قومیت

باتوجه به نتایج حاصل از ناهمگونی مطالعات در این قسمت سعی بر این است که برای مشخص کردن این ناهمگنی از متغیر تعدیل‌کننده استفاده شود تا از این طریق، تفاوت واریانس (ناهمگنی) بین مطالعات مشخص شود. در این پژوهش از متغیر سال انجام پژوهش (متغیر کمی) و قومیت (متغیر کیفی) به صورت متغیر تعدیل‌کننده استفاده شده است.

الف) بررسی نقش تعدیل‌کنندگی متغیر سال انجام پژوهش

شکل ۲- نتایج متارگرسیون برای هر یک از مطالعات

جدول ۹- نتایج اندازه‌های اثر ترکیبی مربوط به رابطه طایفه‌گرایی با نزاع دسته‌جمعی و با تعدیل‌گری قومیت

مدل آثار تصادفی			مدل آثار ثابت			تعداد اندازه اثر	جامعه آماری
P-Value	Z-Value	اندازه ترکیبی	P-Value	Z-Value	اندازه ترکیبی		
۰/۰۰۱	۷/۴۲۴	۰/۳۶۳	۰/۰۰۱	۷/۴۲۴	۰/۳۶۳	۱	عرب
۰/۰۰۱	۴/۱۸۳	۰/۳۳۰	۰/۰۰۱	۸/۰۷۳	۰/۲۸۸	۴	کرد
۰/۰۰۱	۹/۹۶۵	۰/۳۳۴	۰/۰۰۱	۱۳/۹۴۷	۰/۳۳۸	۵	لر
۰/۰۰۱	۳/۸۱۸	۰/۴۸۱	۰/۰۰۱	۱۷/۸۹۹	۰/۵۱۵	۴	آذری
۰/۰۰۱	۱۳/۵۹۱	۰/۳۴۷	۰/۰۰۱	۲۳/۹۰۳	۰/۳۸۴	۱۴	کل

اقوام آذری تأثیر بیشتری بر نزاع دسته‌جمعی آنها به نسبت سایر اقوام داشته؛ چنان‌که درحقیقت، نزاع دسته‌جمعی آذری‌ها بیشتر از سایر اقوام متأثر از طایفه‌گرایی است.

بحث و نتیجه

هنوز در برخی از مناطق کشور ساختار حاکم، ساختاری سنتی و مبتنی بر مسائل قومی و قبیله‌ای است؛ به‌این‌ترتیب، نزاع

جدول (۹) اندازه‌های اثر ترکیبی مدل آثار ثابت و تصادفی مربوط به رابطه بین طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی را به تفکیک قومیت و محل زندگی ارائه می‌دهد. در بین اقوام آذری (ترک) اندازه اثر در مدل تصادفی ۰/۴۸۱، لرها ۰/۳۳۴، کردها ۰/۳۳۰ و عرب‌ها با ۰/۳۶۳ محاسبه شده است که در میزان ۰/۰۱ معنادار هستند. همچنین، به‌طورکلی اندازه اثر در هر ۴ قوم ۰/۳۴۷ است. به‌عبارت‌دیگر، طایفه‌گرایی

معاشرت‌های درون‌گروهی تقویت شود، پیش‌داوری افراد نسبت به برون‌گروه‌ها نیز افزایش می‌یابد. در این معنا غرور و افتخارات طایفه‌ای خود سبب تقویت تعصبات قبیله‌ای می‌شود. همچنین، تعصب از طریق اجبارها و فشارهای بیرونی (اجتماعی) تداوم پیدا می‌کند. اگر تعصب تبدیل به یک هنجار اجتماعی شود، خیلی از افراد از آن پیروی می‌کنند و خود را با آن وفق می‌دهند؛ یعنی باورهای طایفه‌ای نقش تعیین‌کننده‌ای در فعالیت‌های افراد جامعه دارند. ته‌نشست‌های فکری و باوری طوایفی نسبت به همدیگر سوگیری‌هایی دارند که همین موضوع، فرد را نسبت به طوایف دیگر در موضعی کاملاً متضاد باهم قرار می‌دهد. به‌عبارت‌دیگر، وجود باورهای غلط که عمدتاً ریشه در سنت‌های فرهنگی گذشته دارند، باعث شده است که افراد نگاهی تحقیرآمیز به همدیگر داشته باشند. این امر به تصادم و ناسازگاری طوایف در جامعه می‌انجامد. تریاندیس، در رابطه با فرهنگ جمع‌گرایی و سیستم قبیله‌گرایی نشان می‌دهد که افراد همچنان وابستگی به طایفه خود را نسبت به مسائل دیگر برتر می‌دانند. درحقیقت، طایفه‌گرایی تأیید و حمایت طایفه را برای فرد به ارمغان می‌آورد. در فرهنگ ایلی فرد برای حفظ جان خود و تقویت امنیت دفاعی خود و خانواده‌اش، تاحدزیادی ملزم به مقدم‌دانستن اطاعت از رئیس و بزرگ طایفه است که این امر، انقیاد و اطاعت بی‌چون‌وچرا از روابط حاکم بر قبیله را به همراه دارد و فرد را چه به‌صورت خودآگاه و چه به‌صورت ناخودآگاه، به جمع‌گرایی افراطی حاکم بر قبیله سوق می‌دهد. یکی از این گرایش‌ها حمایت و دفاع از طایفه و قبیله خود، هنگام بروز نزاع‌های دسته‌جمعی است. همچنین، براساس دیدگاه‌های فوکویاما، یکی از دلایل افزایش نزاع و درگیری را میزان همبستگی درون‌گروهی و کاهش تعاملات اجتماعی برون‌گروهی می‌دانند. این فضای اجتماعی گروه‌ها را در دو طیف یک‌خط قرار می‌دهد و میزان ناسازگاری را در میان آنها افزایش و میزان هم‌گرایی را کاهش می‌دهد و هرچه بر شدت فرهنگ جمع‌گرایی بین افراد افزوده شود، بر شدت فاصله

دسته‌جمعی گروهی و قبیله‌ای یکی از مسائل اجتماعی است که هم‌اکنون نیز وجود دارد و میراث سنت‌های قدیمی است. این امر، انسجام و یگانگی اجتماعی را خدشه‌دار کرده، از این رو، وجود و افزایش نزاع دسته‌جمعی در بین گروه‌ها و اقوام مختلف سبب شده است تا محققان و پژوهشگران حوزه جامعه‌شناسی، حقوق، علوم سیاسی و ... رابطه و تأثیر طایفه‌گرایی را بر نزاع و درگیری دسته‌جمعی در مناطق و محیط‌های مختلف کشور مطالعه و بررسی کنند. همبستگی‌های ضعیف و قوی و نتایج معقول و نامعقول حاصل از این مطالعات، زمینه‌ساز تدوین فراتحلیل‌هایی مانند این مقاله شده که با رویکردی نوین به فراتحلیل (نه مرور نظام‌مند مطالعات پیشین، امری که غالباً از پژوهش فراتحلیل‌محور در جامعه ایران برداشت شده است، بلکه با آگاهی از فرضیات این رویکرد تحلیلی و بررسی ناهمگونی و خطای انتشار مطالعات) درکی جامع‌تر و یکپارچه‌تر از نتایج را ارائه می‌دهد.

در بررسی همگنی ۱۴ پژوهش مدنظر، آزمون Q با اطمینان ۹۹ درصد، فرضیه صفر مبنی بر همگن بودن مطالعات انجام‌شده را رد و فرض ناهمگونی اندازه اثر پژوهش‌ها را تأیید کرد. از نظر ویژگی‌ها و مختصات مطالعات، رابطه میان طایفه‌گرایی و نزاع دسته‌جمعی بشدت متفاوت و متغیر است و این امر، لزوم توجه به متغیر تعدیل‌گر را بیشتر نشان می‌دهد. مطابق ارزیابی فرض سوگیری انتشار نیز فرضیه صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و سوگیری‌نداشتن انتشار، تأیید شده است.

در بعد تحلیلی نتایج نشان دادند که میانگین اندازه اثر یا تأثیر سازه طایفه‌گرایی بر نزاع دسته‌جمعی معادل ۰/۳۸۴ و بر مبنای نظام تفسیر ارائه‌شده کوهن، بیانگر اندازه متوسط است. به‌عبارت‌دیگر، متغیر طایفه‌گرایی عاملی مؤثر در نزاع دسته‌جمعی در میان گروه‌ها و طوایف مختلف دانسته می‌شود. وفاداری به گروه خودی، به تنزل ارزش گروه‌های دیگر در نزد گروه خودی منجر می‌شود و هرچه احساس هویت و

تصمیم گروه عملی انجام نمی‌دهد. وضعیت زندگی در چنین جامعه‌ای با نزاع و درگیری همراه است و در مردان قدرت، شجاعت، دلیری، جنگجویی و نترسیدن اصلی‌ترین ملاک‌های ارزیابی محسوب می‌شوند. در نتیجه، یک جوان آذری باید در جامعه عشایری چنین خصلت‌هایی داشته باشد. به همین دلیل، فرد بعضی وظایف را از کودکی فرا می‌گیرد و این جامعه‌پذیری باعث گرایش فرد به نزاع دسته‌جمعی می‌شود. به این ترتیب، از زمان ورود فرد به گروه ایلی این مسائل آموزش داده می‌شوند: فرهنگ حمایت از طایفه، حمایت از ایل در بحران و درگیری‌ها، مقاومت در برابر قدرت‌طلبی و حس برتری‌جویی، رفتار تند و پرخاشگرانه و ایجاد هراس اخلاقی و اجتماعی در گروه دیگر. به عبارت دیگر، در طوایف اقوام آذری تعصبات خویشاوندی شدیدی وجود دارد و داشتن تعصب یک ارزش محسوب می‌شود؛ به طوری که در دید این قوم کسی که تعصب و غیرت نسبت به گروه و طایفه ندارد، فرد بی‌ارزشی است. در نتیجه، این دیدگاه حاکم افراد و جوانان آذری را تشویق به جانب‌داری و حمایت بی‌چون‌وچرا از افراد قوم و طایفه‌ای خود می‌کند.

راه کارهای پژوهش

ساختار بعضی از مناطق کشور (مخصوصاً نواحی غرب کشور) متشکل از ایل‌های مختلف است و هنوز هم، افراد هویت خود را براساس همان طایفه یا گروهی که به آن تعلق دارند می‌شناسند؛ به همین دلیل، مسئله طایفه‌گرایی علاوه بر بعضی مزایا آسیب‌های خاص خود را هم دارد. توجه زیاد به هویت گروهی خود و طایفه‌گرایی افراطی نتایج نامطلوبی دارد و بنابراین، افراد تمایل بیشتری نیز به نزاع دارند. بدین ترتیب، برای کاهش کنترل طایفه‌گرایی در امر ایجاد تمایل به نزاع و درگیری این پیشنهادها ارائه می‌شود:

- توهین یا بی‌احترامی به طایفه یا یکی از اعضای آن، یکی از عوامل زمینه‌ساز درگیری و نزاع دسته‌جمعی است؛ بنابراین، آموزش مهارت اجتماعی از طریق نهادهایی چون

اجتماعی و میزان نزاع نیز افزوده خواهد شد. در جوامع کثیرالقوم، هماهنگی‌های درونی هریک از اقوام در ظاهر بی‌ضرر و کاملاً به نفع گروه آنان است، اما همین هماهنگی گروهی مبنایی برای ایجاد اختلاف و درگیری یک قوم علیه قوم دیگر فراهم می‌آورد.

براساس نتایج پژوهش، با گذر زمان اثر طایفه‌گرایی بر نزاع دسته‌جمعی به‌طور چشمگیری افزایش یافته و حالت آن صعودی است. برخلاف پیش‌بینی‌های مبنی بر افول طایفه‌گرایی به شکل صورتی از زندگی جمعی مبتنی بر سنت، هویت‌های برساخته از این شیوه زیست در دو دهه اخیر رشد یافته‌اند. واقعیت نشان می‌دهد که روند جهانی شدن به معنای فراموشی فرهنگ‌های بومی، قومی و منطقه‌ای نیست؛ بلکه جهانی شدن موجب تقویت ظهور روابط خویشاوندی و قبیله‌ای است. جامعه جهانی وارد هزاره سوم شده است؛ اما هویت‌های قومی، نژادی و زبانی اهمیتی دوچندان یافته‌اند. گروه‌ها و قبایل با استفاده از امکانات عصر مدرن (رسانه‌های ارتباطی و فناوری) فرهنگ، سنت و آیین خود را تقویت کرده‌اند؛ بر این اساس، در عصر مدرن به جای اینکه از منازعات گروهی و قبیله‌ای کاسته شود، آنها به‌طور چشمگیری افزایش یافته‌اند.

از دیگر یافته‌های چشمگیر پژوهش، اندازه اثر بیشتر اقوام آذری (۰/۴۸۱) در مدل تصادفی نسبت به سایر اقوام است (لر ۰/۳۳۴، کرد ۰/۳۳۰ و عرب ۰/۳۶۳) به عبارتی میزان و تعلق به طایفه در بین اقوام آذری تأثیر بیشتری بر نزاع دسته‌جمعی نسبت به اقوام دیگر دارد. قوم آذری یکی از بزرگ‌ترین اقوام ایرانی است که بین ۲۰ تا ۳۰ درصد جمعیت جامعه ایران را تشکیل می‌دهند. این قوم مخصوصاً در شمال غربی کشور، از طوایف و گروه‌های مختلفی تشکیل شده است. گروه‌ها و طوایف آذری تعصب خاصی نسبت به گروه و طایفه (به‌ویژه در روستاها) خود دارند. تمام رفتارهایی که فرد در رابطه با ایل و سایر طوایف یا هموعان خود انجام می‌دهد، بر پایه نوع تربیت خانوادگی و گروه طایفه‌ای است؛ چنان‌که فرد خارج از

- خانواده، سازمان‌های آموزشی و رسانه‌های جمعی برای رعایت احترام به دیگران و سایر طوایف، ضروری و اجتناب‌ناپذیر است.
- باتوجه به وضعیت سنی نوجوانان و جوانان و گرایش بیشتر آنها به نزاع و درگیرهای دسته‌جمعی نسبت به گروه‌های سنی دیگر، توسعه سازمان‌های فرهنگی مانند سینما، پارک‌های علمی-تفریحی، کتابخانه و فرهنگ‌سرا در سراسر مناطق طایفه‌گرا و افزایش شرکت جوانان در فعالیت‌های هنری، ورزشی و... برای سوق دادن پتانسیل آنها به سوی فعالیت‌های مفید علمی، هنری، ورزشی، و... ضرورت دارد.
- شناسایی افراد معتمد، ریش‌سفید و بزرگان ایلات و طوایف و سازمان‌دهی و آموزش دقیق این افراد برای عملکرد صحیح علمی به‌منظور پیشگیری یا حداقل مهار نزاع دسته‌جمعی چراکه فراهم کردن چنین زمینه‌ای برای میانجی‌گری به موفقیت این سیستم (که مهم‌ترین نهاد عدالت‌ترمیمی است) منجر می‌شود.
- برگزاری مسابقات ورزشی و اردوهای دسته‌جمعی و ایجاد تعاونی‌های مشترک بین اقوام و قبایل مختلف، بستر یک رقابت سالم و نافع را به وجود می‌آورد که این موضوع، باید با نظارت وزارت آموزش و پرورش، سازمان ورزش و جوانان و وزارت کار و تعاون پیگیری شود.
- منابع**
- احمدی، م. ح. و الوند، م. (۱۳۹۱). «نقش قوم‌گرایی در ناآرامی‌های اجتماعی» پژوهش‌های انتظام اجتماعی، س ۴، ش ۲، ص ۱۵۹-۱۸۲.
- اسدپور، ر. و درستی، م. (۱۳۹۲). «بررسی عوامل جرم‌شناختی نزاع دسته‌جمعی در استان کهگیلویه و بویراحمد» دانش انتظامی کهگیلویه و بویراحمد، دوره ۴، س ۴، ش ۹، ص ۵۷-۹۱.
- افشانی، ع.؛ نوائی، س. و دل‌بازی اصل، م. (۱۳۹۴). «بررسی پدیده نزاع در بین شهروندان ساکن شهر یزد»
- دوفصلنامه پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی، س ۷، ش ۹، ص ۷۹-۹۴.
- باقرزادگان، ا. و میرزایی، م. (۱۳۹۲). «بررسی عوامل تحقق نزاع فردی و دسته‌جمعی با تکیه بر نقش حاشیه‌نشینی» کارآگاه، س ۷، ش ۲۵، ص ۱۹۰-۱۶۳.
- بیاد، ج.؛ جانی‌پور، ع. و اولاده، م. (۱۳۹۳). «ابزارها و تدابیر نیروی انتظامی استان کهگیلویه و بویراحمد در پیشگیری از وقوع جرم منازعه در استان در سال ۹۰»، دانش انتظامی کهگیلویه و بویراحمد، دوره ۷، ش ۱۷، ص ۷۷-۴۳.
- پورافکاری، ن. (۱۳۸۳). «نزاع‌های جمعی محلی»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی طرح مسائل جامعه‌شناسی ایران، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ص ۳۸۶-۳۷۳.
- تریان‌دیس، ه. س. (۱۳۸۸). فرهنگ و رفتار اجتماعی، ترجمه: نصرت فنی، تهران: نشر رسانس.
- چلبی، م. و عبدالهی، م. (۱۳۷۳). طرح توصیف و تبیین جامعه‌شناختی نزاع‌های دسته‌جمعی در استان لرستان، لرستان: دفتر امور اجتماعی استانداری.
- حسین‌زاده، ع. ح.؛ نواح، ع. و عنبری، ع. (۱۳۸۹). «بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر میزان گرایش به نزاع دسته‌جمعی»، دانش انتظامی، دوره ۱۳، ش ۲، ص ۲۲۵-۱۹۱.
- حسینی، ج.؛ گنجی، ق. و امیراحمدی، ر. ا. (۱۳۹۱). «وفاق اجتماعی و اقلیت‌های قومی در ایران با تأکید بر ابعاد سیاسی»، مطالعات سیاسی، س ۴، ش ۱۵، ص ۱۲۹-۱۵۶.
- خیال‌پرستان، ی. (۱۳۸۸). بررسی عوامل مؤثر بر نزاع و درگیری‌های محلی در میان روستائینان شهرستان دنا در فاصله سال‌های ۱۳۸۲-۸۷، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی

دهاقان.

۳۹-۶۶

ربانی، ر.؛ عباس‌زاده، م. و نظری، ج. (۱۳۸۸). «بررسی عوامل اجتماعی فرهنگی مؤثر بر گرایش به نزاع جمعی» *انتظام اجتماعی*، س ۱، ش ۳، ص ۱۰۳-۱۲۶.

رضایی کلواری، ن. ا. و بحرینی، م. (۱۳۸۹). «مطالعه رابطه عوامل فرهنگی اجتماعی با نزاع‌های دسته‌جمعی، قومی و قبیله‌ای در شهر لردگان»، *مطالعات امنیت اجتماعی*، دوره جدید، ش ۲۲، ص ۱۶۲-۱۳۷.

سجادیان، ن.؛ نعمتی، م.؛ شجاعیان، ع. و اورکی، پ. (۱۳۹۴). «ارزیابی نقش طایفه‌گرایی در احساس امنیت اجتماعی»، *اطلاعات جغرافیایی*، س ۲۴، ش ۹۴، ص ۶۶-۵۸.

سریع‌القلم، م. (۱۳۸۶). *فرهنگ سیاسی ایران*، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

شاطریان، م.؛ نیازی، م. و عشایری، ط. (۱۳۹۴). «عوامل اجتماعی فرهنگی مؤثر بر گرایش به نزاع طایفه‌ای»، *توسعه اجتماعی*، س ۹، ش ۴، ص ۸۶-۶۷.

شریعتی، م.؛ مهاجری، م. ک. و ملکی، ا. (۱۳۹۱). «بررسی عوامل مؤثر بر تمایلات بالقوه به نزاع‌های دسته‌جمعی در شهرستان خدابنده»، *پژوهش‌های انتظام اجتماعی*، ش ۲، ص ۱۱۸-۹۵.

عبداللهی، م.؛ اجلالی، پ.؛ حسینی، س. ر.؛ راغفر، ح. و عبدی، ع. (۱۳۸۳). «آسیب‌های اجتماعی و روند تحول آن در ایران، جلد اول»، *مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران*، تهران: نشر آگه و انجمن جامعه‌شناسی ایران.

عشایری، ط. و ایمانی جاجرمی، ح. (۱۳۹۲). «مطالعه جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری نزاع‌های دسته‌جمعی روستایی (مورد مطالعه روستای پریخان از توابع شهرستان مشکین‌شهر)»، *مطالعات امنیت اجتماعی*، س ۴، ش ۳۴، ص ۳۴-۲۷.

عشایری، ط.؛ حسونند، ا. و پناهی، ر. (۱۳۹۳). «عوامل مؤثر بر وقوع نزاع دسته‌جمعی بین طوایف علیا و سفلا»، *دانش انتظامی اردبیل*، ش ۱، ص ۸۹-۶۴.

گلمرادی، ر. ا. (۱۳۹۳). *بررسی جامعه‌شناختی نزاع دسته‌جمعی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، تهران: دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.

مجتهدزاده، پ. (۱۳۹۲). *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*، تهران: انتشارات سمت.

محسنی تبریزی، ع. (۱۳۸۳). *وندالیسم*، تهران: انتشارات آن.

مقصودی، م. (۱۳۸۰). *تحولات قومی در ایران*، علل و زمینه‌ها، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.

میرزایی، ح. (۱۳۸۴). *بررسی جامعه‌شناختی فردگرایی در ایران*، رساله دکتری رشته جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.

میرسادر، ط. و مرتضی، ع. (۱۳۹۱). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر در وقوع نزاع دسته‌جمعی در شاهرود»، *دانش انتظامی سمنان*، س ۲، ش ۶، ص ۳۰-۷.

میرفردی، ا.؛ احمدی، س. و صادق‌نیا، آ. (۱۳۹۰). «میزان گرایش به نزاع‌های دسته‌جمعی در میان مردان ۱۵ تا ۶۵ سال شهرستان بویراحمد و عوامل مؤثر بر آن»، *مطالعات امنیت اجتماعی*، ش ۲۵، ص ۱۷۷-۱۴۷.

میرفردی، ا. و صادق‌نیا، آ. (۱۳۹۱). «گونه‌شناسی نزاع‌های دسته‌جمعی در شهرستان بویراحمد»، *پژوهش‌های انتظام اجتماعی*، س ۴، ش ۲، ص ۷۶-۴۲.

نظری، ج. (۱۳۸۶). «تیین جامعه‌شناختی میزان گرایش به نزاع دسته‌جمعی در استان ایلام»، *مطالعات امنیت اجتماعی*، ش ۱۰، ص ۹۴-۷۷.

- نظری، ج. و امینی فسخودی، ع. (۱۳۸۷). «تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به نزاع جمعی در مناطق روستایی استان ایلام»، *علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*، س ۲۷، ش ۵۴، ص ۲۱۰-۱۸۷.
- نوابخش، م.؛ نظری، ج. و ایدری، ن. ا. (۱۳۸۸). «تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر انسجام اجتماعی در بین روستاییان»، *علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر*، س ۳، ش ۷، ص ۲۰-۱.
- نیازی، م. و عشایری، ط. (۱۳۹۴). *نزاع دسته‌جمعی در جوامع عشایری ایران*، تهران: سخنوران.
- واحدی، ن.؛ بهستانی، ر. و حسن‌زاده، م. (۱۳۹۲). «بررسی عوامل مؤثر بر نزاع و درگیری فردی از دیدگاه شهروندان در سال ۹۲»، *دانش انتظامی آذربایجان غربی*، س ۶، ش ۲۱، ص ۷۴-۴۷.
- یوسفی، ع. و اصغرپورماسوله، ا. ر. (۱۳۸۸). «قوم‌مداری و اثر آن بر روابط بین قومی در ایران»، *دانش‌نامه علوم اجتماعی*، س ۱، ش ۱، ص ۱۴۵-۱۲۵.
- Shaffer, M. A. & Harrison, D.A. Gregersen, H. Black, J.S. & Ferzandi, L.A. (2006) You Can Take it with You: Individual Differences and Expatriate Effectiveness . *Journal of Applied Psychology*. 91: 109- 125.
- Smith, Z. K. (2000) The Impact of Political liberalization and Democratization of Ethnic Conflict in Africa: an Emprical test of common Assumptions , *Journal of modern African Studies*, 38: 21-39.
- Tajfel, H. Turner, C. (2007) The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In Diederik A. Stapel and Hart Blanton (Ed.) *Social Comparison Theories*, Psychology Press.
- Tong, R. (2009) Explaining Ethnic Peace: The Importance of Institution, Res Publica , *Journal of Undergraduate Research*, 14(11): 59-66.
- Vowell, P.R. (2007) A Partial Test of an Integrative Control Model: Neighborhood Contexts, Social Control, Self-Control, and Youth Violent Behavior . *Journal of Western Criminology Review*, 8(2): 1-15.